

РОЗДІЛ II. 2. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.4

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2020-1-03>

Розвиток конституційного права України в умовах цифрової трансформації: механізм рецепції міжнародних стандартів

Верлос Н. В.

*Запорізький національний університет,
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
verlos79@gmail.com*

Ключові слова:

конституціоналізм, рецепція, цифрова трансформація, електронне урядування, електронна демократія, право на інтернет, право на забуття.

Стаття присвячена дослідженню проблем та перспектив розвитку конституційного права України в умовах цифрової трансформації та механізму рецепції міжнародних стандартів у процесі конституційно-правового реформування.

У дослідженні розглядаються окремі проблеми конституційно-правового регулювання в контексті цифрової трансформації та акцентується на необхідності подолання певних правових лакун, що є у сферах публічно-владних відносин та забезпечення прав людини. Зокрема, акцентується на необхідності вдосконалення конституційно-правового регулювання розвитку електронного урядування та електронної демократії, конституційного забезпечення права людини на доступ до інтернету, права на забуття, права на захист інформації та ін.

Development of the constitutional law in the context of digital transformation: mechanism of reception of the international standards

Verlos N. V.

*Zaporizhzhia National University,
Zhukovskoho str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
verlos79@gmail.com*

Key words:

constitutionalism, reception, digital transformation, e-governance, electronic democracy, right to Internet access, right to be forgotten.

The article is devoted to the study of the problems and prospects for the development of constitutional law of Ukraine in the context of digital transformation and mechanism of the reception of international standards in the process of the constitutional and legal regulation.

As the development of digital technologies takes place around the globe, and thus, the legal norms, which regulate the legal relations associated with this process, mainly have a transnational character. Therefore, the reception of the relevant legal models is a necessary condition for the development and constitutional building of a modern democratic state.

The research considers individual problems of the constitutional and legal regulation in the context of digital transformation and emphasizes the necessity to eliminate some deficiencies of law available in public authoritative relations and deficiency of law. In particular, the author focuses on the need to upgrade the constitutional and legal regulation of the development of e-governance and electronic democracy, constitutional enforcement of human rights to access to the Internet, the right to be forgotten, the right to data protection etc. Summing up, the author states that in the course of the development of constitutional law of Ukraine, a digital transformation is not currently

realized to the full extent, and advanced trends have such priorities as the extension of cyber forms of interaction, communicative technologies of control and planning, the formation of the fundamentally updated model of “e-governance”, strengthening of all-round relationships, which enable the citizens to be actively involved in the communication with public power, elaboration of the options of digital identification and authentication of the participant of digital circulation, use of the capability of artificial intellect in the process of performing the public power etc. And to advance the efficiency of the implementation, it is essential to use the reception of legal material of the countries where the constitutional and legal modernization has been in progress taking into the digital transformation and has positive practices of statutory regulation, including the constitutional level.

Сучасний етап розвитку людства характеризується наявністю та масовим використанням цифрових технологій, які впливають на соціальну, економічну, політичну та інші сфери суспільних відносин. Цей процес отримав назву «цифрова революція» Industry 4.0 і не тільки характеризується радикальною трансформацією суспільних відносин, але й сприяє формуванню нового типу правосвідомості.

Право як регулятор суспільних відносин не може залишатись індивідуальним до сучасних технологічних інновацій, а тому є нагальна потреба адаптувати правові інститути до умов цифрової реальності. Тобто вплив цифрового середовища на правову реальність поступово стає міждисциплінарною, фундаментальною проблемою сучасності, що потребує доктринального переосмислення, вироблення концептуальних засад та загальної стратегії розвитку. Конституційне право як провідна галузь національної системи права створює систему норм, покликаних становити основу правового регулювання суспільних відносин, а тому для ефективного функціонування конституційно-правових інститутів необхідно здійснювати їх модернізацію з урахуванням розвитку цифрових технологій.

Правовий дискурс поступово збагачується такими термінами, як цифрові права особистості, право на інтернет, цифрові сервіси, віртуальна реальність, кіберпростір, цифровий суверенітет, штучний інтелект, хмарні сервіси, інтернет речей, блокчейн та ін.

Оскільки розвиток цифрових технологій відбувається в загальносвітовому масштабі, правові норми, які врегульовують пов'язані з цим процесом правовідносини, здебільшого мають транснаціональний характер, а тому рецепція відповідних правових моделей є необхідною умовою розвитку та конституційного будівництва сучасної демократичної держави.

Впровадження цифрових технологій змінює характер конституційно-правових відносин в Україні та впливає на розвиток конституційного права загалом та сфери правотворчості та правозастосування зокрема. Забезпечення та реалізація

прав людини також відбуваються в умовах цифрової трансформації (Digital Transformation).

Серед основних проблем конституційно-правового регулювання в контексті цифрової трансформації є подолання правових лакун та необхідність нормативного регулювання: по-перше, у сфері публічно-владних відносин це створення ефективної моделі електронного урядування, по-друге, у сфері прав людини це забезпечення права на доступ до інтернету, права на забуття, права на захист інформації та ін.

Актуальність проблема цифрової трансформації та її впливу на розвиток конституційного права України отримали під час пандемії COVID-19, коли постала необхідність активно використовувати віртуальний простір для забезпечення функціонування органів публічної влади, надання онлайн-послуг громадянам як у приватній, так і у публічній сферах, реалізації конституційного права та освіти (дистанційну освіту), соціальний захист, на працю, на судовий захист тощо.

З огляду на актуальність вибраної проблематики основна мета цієї статті полягає в дослідженні проблем та перспектив розвитку конституційного права України в умовах цифрової трансформації та механізм рецепції міжнародних стандартів у процесі конституційно-правового реформування.

Загальнотеоретичні концепції розвитку інформаційного суспільства та цифрової трансформації розглядалися в працях зарубіжних вчених, а саме З. Бжезинського, Д. Белла, Р. Катца, М. Кастельса, Й. Масуда, Ф. Махлупа, М. Пората, Т. Стоуньєра, Е. Тоффлера та ін. Серед вітчизняних вчених окремі проблеми електронного урядування та цифрової трансформації досліджували К. Вознюк, Н. Драгомирецька, О. Загаєцька, О. Загвойська, М.П. Ільницький, Т. Камінська, А. Камінська, В. Ключевський, К. Линьов, І. Лопушинський, М. Міхальова, Я. Олійник, Н. Павлютенко, М. Пасічник, А. Семенов, К. Синицький, О. Дубас, П. Клімушин, А. Серенок та ін.

Поняття «електронний уряд» з'являється ще на початку 90-х років ХХ століття, але практична реалізація відбувається лише наприкінці

90-х років. Однією з перших країн, де починає реалізовуватись ідея е-урядування, був Сінгапур, де у 1991 році розроблено План ІТ 2000 (Розумний острів – Intelligent Island) а вже у 1999 році був створений урядовий портал e-Citizen Centre який почав надавати інформаційні послуги в сфері бізнесу, оборони, освіти, зайнятості, охорони здоров'я, житла, правопорядку тощо. США також одними з перших долучились до розробки та ефективного використання систем електронного уряду. Зокрема, ще в лютому 1997 року американська адміністрація виступила з ініціативою «Удосконалення урядової діяльності через нові технології», а в 2000 році стартує проект «FirstGov», що об'єднав близько 20 000 сайтів державних органів різних рівнів.

В Європі лідером у сфері е-урядування є Великобританія, де з 2000 року реалізується програма “E-citizen, e-business, e-government”, а серед країн постсоціалістичного простору першими впровадили електронне урядування Естонія і Латвія.

У процесі еволюції та інституційної трансформації моделі електронного урядування можна поділити на: 1) e-Gov 1.0, 2) e-Gov 2.0; 3) e-Gov 3.0.

Модель електронного урядування e-Government (e-Gov) 1.0 є базовою моделлю розвитку електронного урядування в світі. Вона заснована на організації доступу до одержання адміністративних та інших е-послуг громадянам чи бізнесу через офіційні вебресурси органів державної влади та місцевого самоврядування. За цієї моделі громадяни могли отримувати інформацію, адміністративні та інші послуги, але не мали змогу брати участь у формуванні політики уряду.

Наступна модель e-Government 2.0 (e-Gov 2.0) передбачає створення електронної платформи з відкритим вихідним кодом, в якій уряд, громадяни та інноваційні компанії можуть поліпшити прозорість та ефективність діяльності публічної влади, можна сказати, що вона діє за принципом «віддати уряд у руки громадян». Ця модель є більш відкритою, соціальною, комунікативною, інтерактивною та орієнтованою на користувачів електронного уряду. Її інноваційний потенціал полягає у трансформації взаємовідносин між владою та громадянами таким чином, щоб формування державної політики відбувалось за контролю та безпосередньої участі громадянського суспільства. Це сприятиме підвищенню ефективності та легітимності уряду.

Еволюція розвитку електронного урядування призвела до поступового формування моделі e-Government 3.0 (e-Gov 3.0), яка базується на інноваціях, пов'язаних з аналітикою великих даних у сфері управління адміністративними та бізнес-процесами. Розвиток цієї моделі безпосередньо залежить від інформаційно-комуні-

каційних технологій, які застосовуються у сфері публічного управління для покращення надання послуг, прийняття політичних рішень та управління ресурсами. Ця модель передбачає використання інноваційних технологій блокчейну, штучного інтелекту, семантичної аналітики інтернету та тексту, машинного навчання, інтернет речей тощо, в тому числі у сфері публічного управління.

В Україні першим етапом реєстрації електронного урядування стало прийняття у 1998 р. Закону України «Про Концепцію Національної програми інформатизації» [1], але фактично перша Концепція розвитку електронного урядування в Україні затверджується лише у 2010 р., а в подальшому змінюється у 2011 та 2017 р.

У березні 2008 р. рішенням Уряду на базі управління інформатизації Державного департаменту з питань зв'язку та інформатизації утворюється Державний комітет інформатизації України, який було реорганізовано спочатку в Державний комітет України з питань науки, інновацій та інформатизації, а з 9 грудня 2010 р. – в Державне агентство України з питань науки, інновацій та інформатизації. Наступним етапом стало перейменування Державного агентства України з питань науки, інновацій та інформатизації у Державне агентство з питань електронного урядування (4 червня 2014 р.).

Але з огляду на важливість електронного урядування як стратегічного пріоритету розвитку України у вересні 2019 р. прийнято рішення про утворення Міністерства цифрової трансформації України, яке забезпечуватиме формування та реалізацію державної політики: у сферах цифровізації, цифрового розвитку, цифрової економіки, цифрових інновацій, електронного урядування та електронної демократії, розвитку інформаційного суспільства, інформатизації; у сфері розвитку цифрових навичок та цифрових прав громадян; у сферах відкритих даних, розвитку національних електронних інформаційних ресурсів та інтероперабельності, розвитку інфраструктури широкосмугового доступу до інтернету та телекомунікацій, електронної комерції та бізнесу; у сфері надання електронних послуг; у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації; у сфері розвитку ІТ-індустрії [1].

Тобто нині в Україні переважно реалізується модель електронного урядування e-Government 2.0, чому сприяє спеціально створений центральний орган виконавчої влади.

Варто зазначити, що в процесі реєстрації моделі електронного урядування та з метою розвитку конституційного права Україна намагається виконувати прийняті у 2009 р. рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи CM/Rec (2009)1 державам-учасницям Ради Європи з електронної

демократії, в яких, зокрема, пропонується країнам-учасникам розглянути можливість використання засобів електронної демократії з метою посилення народовладдя, демократичних інститутів і процесів, розглянути і впровадити електронну демократію за допомогою ІКТ [3].

Відповідно до п. 35 Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи СМ / Res (2009)1 визначаються сектори розвитку е-демократії: електронний парламент, електронне законодавство, електронне правосуддя, електронне посередництво, електронна ініціатива, електронні вибори, електронний референдум, електронне голосування, електронні консультації, електронні клопотання, електронна агітація, електронний підрахунок голосів і електронні опитування. Тобто електронна демократія використовує переваги електронної участі, електронної дискусії і електронних форумів [3].

Нині більшість визначених у рекомендаціях СМ/Res (2009)1 напрямів поступово реалізуються, а саме: активно функціонують такі електронні сервіси, як е-законодавство, е-правосуддя, е-петиції, запроваджено на рівні державної влади і в більшості органів місцевого самоврядування; започатковано функціонування Державного веб-порталу бюджету для громадян; починає функціонувати та використовуватись громадянами на рівні місцевого самоврядування технологія «громадський бюджет» [4]; започатковуються платформи онлайн-обговорень проектів нормативно-правових актів як на рівні державної влади, так і на рівні місцевого самоврядування; застосовується інформаційно-телекомунікативна мережа у виборчому процесі, це стосується і ведення державного реєстру виборців з онлайн-сервісом «кабінет виборця», де можна перевірити своє включення до Державного реєстру виборців [5] і електронний підрахунок голосів Центральною виборчою комісією та ін.

Проте в Україні залишається взагалі нереалізованою низка рекомендацій, які знаходяться на стадії обговорення: електронне посередництво, електронне голосування, електронне середовище та ін. Насамперед це відбувається тому, що складний процес сприйняття нашою правовою системою такої конституційно-правової інновації, як електронна демократія, пройшов низку стадій із моменту запровадження і донині триває процес реалізації [6, с. 24].

Окрім публічно-владної сфери, цифрова трансформація передбачає необхідність рецепції відповідних конституційних стандартів у сфері забезпечення та реалізації прав людини, без яких неможливий подальший розвиток конституціоналізму. Одним із них є необхідність нормативного визначення та врегулювання права на доступ до інтернету.

На рівні ООН неодноразово обговорювалось це питання і було визнано, що право на інтернет є невід'ємним правом людини, яке необхідно забезпечувати на усіх рівнях, а також акцентовано на його вирішальній ролі в розвитку суспільства [7]. Проте в національних конституціях це право лише починає отримувати конституційне закріплення. Так, Конституцію Греції ще у 2001 р. було доповнено ст. 5А, де у ч. 2 закріплено право усіх осіб на участь в інформаційному суспільстві та спрощення доступу до інформації, що передається в електронному вигляді [8]. Більш чітке формулювання міститься в Конституції Грузії, яка у 2018 р. в процесі конституційної реформи внесла відповідні зміни і визначила право усіх на доступ до інтернету та вільне користування ним (п. 4 ст. 17) [9].

Більшість держав, у тому числі Україна, визнають право на доступ до інтернету на рівні галузевого законодавства, що, з одного боку, дає змогу виконувати усі ратифіковані конвенції та рекомендації міжнародних організацій, а з іншого – не здійснювати ревізії конституції. Але все одно процес рецепції перспективних конституційних ідей, концепцій, доктрин має торкатись і «тіла конституції», адже конституція як акт найвищої юридичної сили не може бути індиферентним до глобальних процесів суспільно-правової модернізації [10, с. 40].

У процесі цифрової трансформації перелік конституційних прав людини поступово розширюється та отримує якісне оновлення змістової інтерпретації. Наприклад, останнім часом Європейський суд із прав людини дедалі частіше стикається з необхідністю розширення переліку прав людини та його оновлення новими концепціями, такими як право на переносимість даних (right to data portability) і право на забуття (right to be forgotten), іншими словами, право суб'єкта інформації заперечувати проти подальшого опрацювання його особистих даних і обов'язок оператора даних видаляти інформацію негайно після того, як вона перестає бути необхідною для цілей обробки [11, с. 12].

Право на забуття (право бути забутим) (від англ. right to be forgotten) трактується як право людини, що дозволяє їй вимагати за певних умов видалення своїх особових даних із загального доступу через пошукові системи, тобто послань на ті дані, які, на її думку, можуть завдати їй шкоди. Це стосується застарілих, недоречних, неповних, неточних або надлишкових даних чи інформації, законні підстави для зберігання якої зникли з часом [12]. Вперше реалізація особою права на забуття стала предметом судового розгляду у справі за скаргою Mario Costeja Гонсалеса (Mario Costeja Gonzalez), на Google Inc та Видавничий дім La Vanguardia Ediciones SL, яка розглядалась найвищою судовою інстанцією

ЄС – Європейським Судом Правосуддя, який 13 травня 2014 р. постановив, що європейське законодавство дає право громадянам країн ЄС звертатись до будь-яких пошукових систем із проханням видалити посилання, що стосуються особистої інформації про заявника. Видаленню підлягають неадекватні і застарілі дані, а також ті, які є надмірними щодо цілей, для яких вони були розміщені в інтернеті [13].

Фактично зазначене рішення стало прецедентом, який змушує інакше поглянути і зрозуміти необхідність розширення переліку конституційних прав людини з урахуванням можливостей їх цифрової реалізації. При цьому, окрім забезпечення та реалізації цифрових прав людини, необхідно розробляти і концепцію цифрових обов'язків та відповідальності за порушення цих прав.

Підсумовуючи, вважаємо, що в процесі розвитку конституційного права України потенціал

цифрової трансформації нині реалізується не в повному обсязі, а перспективні тенденції мають такі пріоритети, як розвиток мережових форм взаємодії, комунікативних технологій контролю і планування, формування якісно оновленої моделі «електронного урядування», зміцнення багатосторонніх зв'язків, які дадуть громадянам змогу брати активну участь у комунікації з публічною владою, розвиток можливостей цифрової ідентифікації та аутентифікації учасників цифрового обігу, використання можливостей штучного інтелекту в процесі здійснення публічної влади тощо. А для підвищення ефективності реалізації необхідно застосовувати рецепцію правового матеріалу з країн, де конституційно-правова модернізація вже відбулась з урахуванням цифрової трансформації та має позитивний досвід нормативного регулювання, в тому числі і на найвищому конституційному рівні.

Література

1. Про Концепцію Національної програми інформатизації : Закон України від 04.02.1998 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/75/98-вр>
2. Питання Міністерства цифрової трансформації : Постанова Кабінету Міністрів України від 18.09.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-п>
3. Recommendation CM/Rec(2009)1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy) (Adopted by the Committee of Ministers on 18 February 2009 at the 1049th meeting of the Ministers' Deputies. URL: https://www.coe.int/t/dgap/goodgovernance/Activities/Key-Texts/Recommendations/Recommendation_CM_Rec2009_1_en_PDF.pdf
4. Державний вебпортал бюджету для громадян. URL: <https://openbudget.gov.ua/analytics/incomes>
5. Державний реєстр виборців: офіційний вебсайт. URL: https://www.dr.gov.ua/ords/portal!/cm_core_cm_index?start
6. Верлос Н.В. Інноваційний потенціал рецепції як конституційно-правового феномена. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2019. № 3-4. С. 19–27.
7. Human Rights Council. 17th session. Agenda item 3. Promotion and protection of all human rights, civil, political, economic, social and cultural rights, including the right to development. On written statement submitted by the Association for Progressive Communications (APC), a non-governmental organization in general consultative status. A/HRC/17/ NGO/38. 24 May 2011. URL: <http://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G11/134/91/doc/G1113491.DOC?OpenElement>
8. The Constitution of Greece As revised by the parliamentary resolution of April 6th 2001 of the VIIIth Revisionary Parliament. Athens: Hellenic Parliament, 2004. 143 p.
9. Конституція Грузії от 24 августа 1995 г. с изменениями от 23.03.2018 г. № 2071. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/30346?publication=35>
10. Verlos N. Teleological dominants of the reception in the context of the realization of the concept of transnational constitutionalism. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. № 1. Ч. 3. Р. 34–42.
11. Интернет: прецедентная практика Европейского Суда по правам человека / Совет Европы. Европейский Суд по правам человека, 2012. 41 с. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Research_report_Internet_RUS.pdf
12. Андрощук Г. Суд ЄС: Google виграв спір щодо права на забуття. *Юридична Газета*. 2019. № 40 (694). URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/zahist-intelektualnoyi-vlasnosti-avtorske-pravo/sudes-googole-vigrav-spir-shchodo-prava-na-zabuttya.html>
13. Соколова М. Право быть забытым: Испания против Google: Блог о свободном интернете. URL: <https://www.lawtrend.org/%20information-access/blog-information-access/pravo-byt-zabytym-evropejskij-sud-demonstriruet-nekompetentnost>.

References

1. Pro Kontseptsiiu Natsionalnoi prohramy informatyzatsii : Zakon Ukrainy vid 04.02.1998 r [On the Concept of the National Informatization Program: the Law of Ukraine as of 04.02.1998]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/75/98-вр>

2. Pytannia Ministerstva tsyfrovoy transformatsii: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18.09.2019 [On the Issue of the Ministry of Digital Transformation: the Decision of the Cabinet of Ministers of Ukraine as of 18.09.2019]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-п>
3. Recommendation CM/Rec(2009)1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy) (Adopted by the Committee of Ministers on 18 February 2009 at the 1049th meeting of the Ministers' Deputies. URL: https://www.coe.int/t/dgap/goodgovernance/Activities/Key-Texts/Recommendations/Recommendation_CM_Rec2009_1_en_PDF.pdf
4. Derzhavnyi veb-portal biudzhetu dlia hromadian [State Portal of the Budget for Citizens]. URL: <https://openbudget.gov.ua/analytics/incomes>
5. Derzhavnyi reiestr vybortsiv: ofitsiinyi veb-sait [The State Voters Register: an official web-site]. URL: https://www.driv.gov.ua/ords/portal/cm_core.cm_index?start
6. Verlos N. V. (2019) Innovatsiinyi potentsial retseptii yak konstytutsiino-pravovoho fenomenu [Innovative potential of reception as a constitutional and legal phenomenon]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Yurydychni nauky*. no. 3-4, pp. 19–27.
7. Human Rights Council. 17th session. Agenda item 3. Promotion and protection of all human rights, civil, political, economic, social and cultural rights, including the right to development. On written statement submitted by the Association for Progressive Communications (APC), a non-governmental organization in general consultative status. A/HRC/17/ NGO/38. 24 May 2011. URL: <http://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G11/134/91/doc/G1113491.DOC?OpenElement>
8. The Constitution of Greece As revised by the parliamentary resolution of April 6th 2001 of the VIIth Revisionary Parliament (2004). Athens: Hellenic Parliament. [in English]
9. The Constitution of Georgia as of August 24, 1995, as revised on 23.03.2018 № 2071. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/30346?publication=35>
10. Verlos N. (2020) Teleological dominants of the reception in the context of the realization of the concept of transnational constitutionalism. *Visegrad Journal on Human Rights*. no. 1. P. 3. Pp. 34–42.
11. Internet: precedentnaja praktika Evropejskogo Suda po pravam cheloveka [Internet: case law of the European Court of Human Rights]. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Research_report_Internet_RUS.pdf
12. Androshchuk H. (2019) Sud YeS: Google vyhrav spir shchodo prava na zabuttia [European Court of Justice: Google won an action on the right to be forgotten]. *Yurydychna Hazeta*, no. 40 (694). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/zahist-intelektualnoyi-vlasnosti-avtorske-pravo/sud-es-google-vigrav-spir-shchodo-prava-na-zabuttya.html>
13. Sokolova M. Pravo byt' zabytym: Ispanija protiv Google: Blog o svobodnom internete [The right to be forgotten: Spain vs Google: Blog on the free Internet]. URL: <https://www.lawtrend.org/%20information-access/blog-information-access/pravo-byt-zabytym-evropejskij-sud-demonstriruet-nekompetentnost>